

O‘ZBEK TILIDA ZAMONAVIY NEOLOGIZMLARNING SHAKLLANISHI VA QO‘LLANILISHI

Samadova Gulnoza Abdikarim qizi
gulnozasamadova98@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada neologizmlar (yangi so‘zlar), ularning paydo bo‘lish sabablari, turlari, o‘zbek tilida so‘nggi yillarda paydo bo‘lgan yangi so‘zlar (neologizmlar)ning shakllanish mexanizmlari, qo‘llanilish doiralari, til sistemasi (leksika) dagi o‘rni va tildagi taraqqiyot jarayonidagi ahamiyati haqida so‘z yuritiladi.

Kalit so‘zlar: neologizm, leksik, semantik, fonetik va morfologik neologizmlar, qisqartmalar, so‘zlarning o‘zlashishi.

Аннотация. В данной статье рассматриваются неологизмы (новые слова), причины их появления, виды, механизмы образования новых слов (неологизмов), появившихся в узбекском языке в последние годы, сферы их употребления, их роль в языковой системе (лексике) и их значение в процессе развития языка.

Ключевые слова: неологизм, лексические, семантические, фонетические и морфологические неологизмы, сокращения, заимствования слов.

Abstract. This article discusses neologisms (new words), the reasons for their emergence, types, the mechanisms of formation of new words (neologisms) that have appeared in the Uzbek language in recent years, their scope of use, their place in the language system (lexicon), and their significance in the process of language development.

Keywords: neologism, lexical, semantic, phonetic and morphological neologisms, abbreviations, word borrowing.

Til jamiyatning ko‘zgusi hisoblanadi. Jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi, madaniy va texnologik o‘zgarishlari to‘g‘ridan-to‘g‘ri til rivojlanishiga ta‘sir ko‘rsatadi. Zamonaviy dunyo tez sur‘atlarda o‘zgarib bormoqda, va bu o‘zgarishlar til tizimida ham o‘z aksini topmoqda. o‘zbek tili ham bu global jarayondan mustasno emas. Mamlakatimiz to‘liq mustaqillikka erishgandan beri, ayniqsa XXI asrning dastlabki dekadalarida o‘zbek tilida ko‘plab yangi so‘zlar paydo bo‘ldi va bu jarayon davom etmoqda[1].

Neologizm so‘zi yunon tilidan "neo" (yangi) va "logos" (so‘z) so‘zlardan yasalgan bo‘lib, tilida yangi paydo bo‘lgan yoki yangi ma‘noda qo‘llanila boshlangan so‘z yoki ifodani anglatadi. Lingvistik adabiyotlarda neologizm tushunchasi har xil olamlar tomonidan turlicha talqin qilingan.

Bugungi kunda o‘zbek tilshunosligida neologizmlar tadqiqi juda muhim ahamiyatga ega. Chuning ham, inson hayotining turli sohalarida vujud borayotgan yangi tushunchalar va jarayonlar o‘zbek tilida ham o‘z nomlari topmoqda[2]. Bu jarayonni tushunish va tahlil qilish o‘zbek tilining zamonaviy taraqqiyoti uchun zarur va ahamiyatli.

Shiddat bilan rivojlanib borayotgan XXI asrda nafaqat zamonaviy texnologiyalar, balki soʻzlar ham oʻzgarayotgani hech kimga sir emas. Insonlar ulardan oʻqish, ish, qolaversa, kundalik hayotda ham foydalanishga ehtiyoj sezishmoqda. Tilshunoslikda bu atama “Neologizm” (Yangi soʻz) deb atalib, jamiyat taraqqiyoti, hayotning talab-ehtiyoji bilan paydo boʻlgan yangi narsa va tushunchalarni ifodalovchi soʻzlar hisoblanadi. Neologizmlarning yangiligi dastlab paydo boʻlgan vaqtlardagina sezilib turadi: vaqt oʻtgach, ular “yangilik” xususiyatini yoʻqotib faol soʻzlar qatoriga oʻtadi. Masalan, Oʻzbekiston mustaqillikka erishgach iqtisod, madaniyat, fan va texnika, tashqi aloqalar sohasida katta yutuqlarga erishdi, natijada boshqa tillardan koʻplab soʻz va iboralar kirib keldi. Bular yangi tushunchalarni ifodalagani uchun yangi paydo boʻlgan soʻzlar deyiladi[3].

Neologizmlarning paydo boʻlish sabablari turlicha boʻladi. Masalan, ilm-fan va texnologiyaning rivoji tilimizda biz uchun yangi tushunchalardan foydalanishni talab qilmoqda (smartfon, IT, dron va hkz.). Bundan tashqari internet va ijtimoiy tarmoqlar ham yangi soʻzlarning vujudga kelishiga taʼsir qilmoqda. oʻzbek tilining ichki imkoniyatlari bilan yasalayotgan soʻzlar ham neologizmlar paydo boʻlishining asosiy sababidir. Ingliz, rus kabi chet tillaridan kirib kelgan tushunchalar tufayli ham tilimizda yangi soʻzlar oʻzlashyapti[4].

Neologizmlar shakllanishida turli lingvistik mexanizmlar (metafora, metonimiya, semantik koʻchish) ham faol. Oʻzbek tilida neologizmlarning shakllanish usullari:

1. Soʻz oʻzlashtirish; Xorijiy tillardan kirib kelgan tushunchalarni ifodalovchi soʻzlar oʻzbek tilida oʻzlashtiriladi. Masalan, “internet”, “frilanser”, “blog” kabi soʻzlar. Ushbu jarayon tilga yangi leksik birliklar qoʻshilishining tez yoʻlidir.

2. Yangi soʻz yasash; Oʻzbek tilida yangi tushunchalarni ifodalash maqsadida soʻz yasashning turli usullari qoʻllaniladi: birikmalar, qisqartmalar, affiksatsiya orqali. Masalan, yoshlar tilida “selfi”, “TikTok”, “influencer” kabi soʻzlar keng tarqalmoqda.

3. Ijtimoiy-texnologik faktorlar; Internet, ijtimoiy tarmoqlar, globalizatsiya, madaniy almashuv tilga tashqi impulslar beradi. Neologizmlar aynan shu omillar taʼsirida tez paydo boʻladi va ommaviy nutqga kirib boradi[5].

Bundan tashqari hozirgi kunda oʻzbek tilida neologizmlarning paydo boʻlishi quyidagilar orqali ham amalga oshmoqda:

Internet va Raqamli Texnologiyalar. Raqamli inqilob oʻzbek tilida yangi soʻzlarning eng katta manbai boʻlib qolmoqda. "E-mail", "virtuallashtirmoq", "trolling", "mem", "heshteg" kabi soʻzlar oʻzbek tilida kirib kelganiga unchalik uzoq vaqt boʻlmagan. Bunga qoʻshimcha ravishda "instagramchi", "Tik-Toker", "Youtuber" kabi kasbiy rol nomlari ham qoʻshilmoqda. "Blogger", "hacker", "admin" kabi soʻzlar esa

oldingi tilshunos avlodga xos bo'lgan bo'lsa-da, bugungi o'zbek jamiyati uchun tabiiy tilga aylanib qolgan.

Assimilyatsiya jarayoni. Tilshunoslikda bir tildan boshqa tilga so'z o'tish jarayoni juda murakkabdir. O'zbek tilida ularning ko'plari o'zbek til qoidalariga mos qilib o'zgartirilmoqda. Masalan, "kompyuter" – "kompyuterchi", "bank" – "bankir" kabi. Bu jarayonni Shukurov Rustam tilshunoslik tadqiqalarida "leksik integrasiya" deb atalib bergan (Shukurov, 2008)[6].

Terminologiya va ilmiy soha. Tibbiyot, matematika, kimyo, biologiya kabi ilmiy sohalarda yangi terminlar tez tezlik bilan paydo bo'lib va o'zbek tilida o'z joylarini topmoqda. "Immunitet", "virus", "pandemiya", "koronavirus" kabi tibbiy shartlar, "blokcheyn", "kriptoalyuta", "algoritm" kabi hisob-kompyuter terminlari endi o'zbek tilshunosligining qismiga aylanib qolgan[7].

Tildagi neologizmlarning afzalliklari va muammolari;

Afzalliklari:

Til boyligini oshiradi, yangi tushunchalarni ifodalash imkonini beradi.

Jamiyat taraqqiyoti bilan tildagi aloqani mustahkamlaydi.

Muammolari:

Til me'yoridan chiqish imkoniyati: adabiy til madaniyati buzilishi xavfi.

Terminologiyada aniqlik yetishmasligi, so'z va ma'nolar chalkashligi.

Milliy o'zlik nuqtai nazaridan so'z o'zlashtirish va til aralashuvi (tilning o'ziga xosligi) xavfi[8].

Xulosa qilib aytganda, o'zbek tilida neologizmlarning shakllanishi va qo'llanilishi tilshunoslik nuqtai nazaridan jiddiy ahamiyatga ega. Bu jarayon til taraqqiyoti bilan chambarchas bog'liq. Biroq, yangi so'zlarni til tizimiga joylashtirishda til me'yorlari, milliy o'zlik, adabiy til madaniyati kabi omillarni hisobga olish zarur. O'zbek tilida zamonaviy neologizmlarning shakllanishi va qo'llanilishi - bu murakkab, multi-aspektli jarayondir. Texnologik rivojlanish, global axborot almashinuvi, jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlari o'zbek tilida yangi so'zlar paydo bo'lishiga ta'sir ko'rsatayotgan asosiy omillardir.

Internet sohasi, raqamli texnologiya, tibbiyot, ilm va ta'lim sohalari o'zbek tilida neologizmlarning eng faol manbalariga aylandi. Bu sohalarda vujud borayotgan yangi tushuncha va jarayonlar o'zbek tilida o'z ifodalarini topmoqda, o'zbek tilshunosligi esa bu jarayonni chuqun o'rganib, tizimlashtirmoqda.

Neologizmlarning tahlili o'zbek tilining zamonaviy holati haqida qiymatli ma'lumotlarni beradi. Bir tomondan, bu til biz tashkilash dinamikasi, uning innovatsion

qobili-yarog'ni ko'rsatadi. Ikkinchi tomondan, bu jarayonlar o'zbek til standartiga ta'sir ko'rsatadi va til orta sinfi o'zgartirib turadi.

Tilni saqlash va uni zamonaviy qilish – bu bir-birga ziddiyat emas. Neologizmlarni ilmiy asosda o'rganish, ularni mazmunli qayta ishlash va til tizimi bilan muvofiqlashtirib qabul qilish – bu til evolyutsiyasining tabiiy jarayoniga o'xshashdir. o'zbek tili kabi boy, chaqqon til o'zbek jamiyatining taraqqiyat talabiga muvofiq rivojlanib borayotgani – bu faxrli va ishonch bilan to'la masala.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. "O'zbek tilidan ma'ruzalar to'plami" N.Erkaboyeva.
2. O'ZBEK LEKSIKOGRAFIYASIDA NEOLOGIZMLARNING TAHLILI | SO'NGI ILMIY TADQIQOTLAR NAZARIYASI <https://share.google/0btAmvnpWzcNXQ4L>.
3. Erdanova, Z. (2021). The problem of the norms of phraseological units. *Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal*, 2021(1), 74-81.
4. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Neologizmlar>.
5. Vinogradov, V. V. (1977). *Leksikologiya i leksikografiya*. Nauka. (Rus tilida)
6. Shukurov, R. O. (2008). *o'zbek tilining leksik taraqqiyoti*. o'zbekiston Respublikasi Fan va Texnologiya Vazirligining Respublika Ilmiy Markazi nashriyoti.
7. Shmelyov, D. N. (1977). *Sovremenniy russkii yazyk. Leksika*. Prosveshchenie. (Rus tilida)
8. Mirbaloev, A. M. (2010). *Til va millat*. o'zbekiston nashriyoti.
9. Khodjaev, Z., & Alimova, N. (2015). *Zamonaviy o'zbek tili*. o'zbekiston nashriyoti.
10. Alimova, N. Kh. (2016). "Internet-leksika va o'zbek tili". *Til va Adabiyot*, 4, 18-28.
11. Karimov, J. (2011). "Til qo'mitasining neologizmlar bo'yicha ishlari". *Fan va Texnologiya Xabarlari*, 7, 35-40.